

Dr Franjo Tonković — profesor, Zagreb

NARUŠENOST SOCIJALNOG KONTAKTA U SLIJEPIH

Kad se govori o utjecaju što ga defekt vida vrši na razvitak, ponašanje i život slijepog individuuma, veoma se često nedovoljno ističe ili se čak i ne spominje jedno važno područje na kome taj utjecaj dolazi do izražaja. To je područje socijalnog kontakta.

Po svome značenju i oblicima u kojima se manifestira, problem socijalnog kontakta slijepih uklapa se u širu sociološku problematiku, tj. u kompleks onih problema koji se javljaju u procesu i karakteru uzajamnih odnosa slijepih i društvene sredine. S druge pak strane, kako taj problem nastaje kao posljedica jednog somatskog oštećenja i tim oštećenjem uvjetovanih drugih somatopsihičkih devijacija, njegovo osvjetljavanje pridonosi potpunijem upoznavanju opće psihosomatske slike slijepog individuuma.

Onome kome nisu поближе poznate socijalne implikacije sljepoće, neće uvijek pasti u oči činjenica da se slijepi nalaze u posebnom položaju s obzirom na ostvarivanje kontakta s drugim ljudima. Raspravljajući o tom pitanju obično se kreću u okviru poredbe sa situacijom gluhih osoba, pri čemu se najčešće ističe intaktna sposobnost sluha i govora kao faktor koji stavlja slijepu u znatno povoljniju poziciju. Neosporno je da posjedovanje slušno-govorne sposobnosti znači izuzetno važnu premisu međuljudskog kontakta. I tu su gluhi zaista drastično prikraćeni u odnosu na osobe neoštećena sluha. Ali za ostvarivanje **nenarušenog** kontakta među ljudima nije dovoljna samo nenarušena funkcija sluha i govora. U taj se proces kao nezamjenjiv činilac uključuje i funkcija vida.

Iako funkcija vida, promatramo li je s tog aspekta međuljudskih odnosa, ne igra tako presudnu ulogu kakvu ima slušno-govorna funkcija, ipak se ona ne smije nipošto potcjenjivati. Postoje, istina, i na ovome području mogućnosti kompenzacije sljepoće, i te se mogućnosti obilato iskorištavaju u samoj životnoj praksi. Da bi ublažila posljedice gubitka optičkih percepcija, slijepa se osoba u pojačanoj mjeri orijentira na usluge vlastitog i tuđeg sluha i govora, na korištenje nekih psihičkih funkcija kao i na pomoć od strane drugih ljudi. Sve to pomaže da se u neobaviještena promatrača stvara utisak kako se slijepi općenito lako snalaze u komuniciranju sa svijetom koji ih okružuje, pa se smetnje kontakta kojima su izloženi ne uočavaju niti kvalifikaciju kao izraziti problem. Time se, po mome mišljenju, može dobrim dijelom objasniti

zašto se ovom problemu posvećuje relativno malo prostora na stranicama stručne literature.

A ni unutarnjim kompenzacionim mehanizmima kojima operira slijepa osoba, ni drugim objektivno mogućim metodama kompenzacije kojima se služi, ne može se uspješno intervenirati tamo gdje se vlastita optička sposobnost pojavljuje kao *conditio sine qua non* za uspostavljanje, kvalitet i cjelovitost kontakta. A takvih situacija u životu slijepice osobe ima mnogo. One su manje ili više neizbježne iz više razloga, od kojih ću ovdje navesti samo neke najbitnije.

Za razliku od velike informativne uloge taktilno-motornih percepcija i njihove gotovo neograničene slobode iskorištavanja kako u oblasti prostorne orijentacije slijepice osobe tako i u procesu njezina komuniciranja sa stvarima i životinjama, taktilni podaci o osobama, s kojima slijepi stupa u kontakt, nemaju osobitog značenja. To dolazi otuda što je taktilno-motorni put identificiranja toliko nesiguran da graniči s nemogućnošću i što primjena takvog postupka ionako u pravilu otpada, jer je u suprotnosti s društvenim konvencijama ponašanja. Izuzetak čine mogući postupci radi prepoznavanja osobe u uvjetima bezglasnog fizičkog kontakta, zatim dodiri pri stisku ruke te podaci o vrsti odjeće, potrebni za zaključivanje na spol kome pripada partner kontakta i dobiveni slučajnim ili namjernim, ali »neprimjetno« izvedenim pokretima.

Zbog tih svojih ograničenja slijepa osoba u realizaciji nesmetanog socijalnog kontakta bitno ovisi o snalažljivosti svoga pratioca ili — pogotovu kada je pratilac odsutan — o inicijativi i reakcijama onih osoba koje se s njome, odnosno s kojima se ona uključuje u kontakt. Stupanj te zavisnosti je veći nego kako se to obično odražava ne samo u svijesti slijepih već i u svijesti njihove socijalne okoline.

Osobe koje su trajnije i tješnje povezane sa slijepima, koje im stoje priruci u svladavanju zadataka svakodnevnog života, izgrađuju s vremenom široku skaldu signala i postupaka kojima se — a da toga u danom momentu i ne moraju biti svjesne — služe da bi olakšale kontakt slijepice osobe kako sa sobom tako i s trećim osobama. U takvim slučajevima osoba neoštećenih senzornih organa preuzima ulogu oštećenog optičkog analizatora slijepice osobe, primjenjujući tako najsavršeniju metodu kompenzacije u uvjetima postojane slijepice. I kad bi se slijepi uvijek i svuda kretali samo u krugu ljudi koji svoj donos umiju prilagoditi njihovim specifičnim potrebama, tada bi se, polazeći sa čisto praktičnog stanovišta, jedva mogli otkriti jači razlozi koji bi opravdavali da se o problemu socijalnog kontakta u slijepih — i ne samo o njemu — raspravlja kao o ozbiljnijem sociološkom problemu. Ali to nije moguće. Ili, tačnije, to je manje moguće danas nego ikad ranije, jer uskoća socijalnog milieua, koja je životu slijepih tokom 19. i početkom 20. stoljeća davala jedno od najupadljivijih obilježja i koja je, onemogućujući im aktivnije učesće u društvu, njihove potrebe socijalnog kontakta svodila mahom na komuniciranje s poznatim i manje ili više verziranim osobama, takva uskoća pripada danas prošlosti ili se, gdje to još nije slučaj, nalazi u fazi prevladavanja.

Moderno doba donijelo je i slijepima nove forme, nove sadržaje i dimenzije života. Započet prije više decenija, nezadrživo se, i u praksi i u koncepci-

jama, nastavlja i pospješuje proces nestajanja tradicionalnih, od dinamike društvenog života odvojenih radnih i životnih zajednica slijepih, a s time u vezi i proces raslojavanja slijepih osoba u različite sredine ljudi neoštećena vida. U SAD je broj slijepe djece, koja posjećuju razrede redovnih škola, od 985 u 1952. porastao na 9684 u 1962. godini, tako da je te godine iznosio 58% ukupnog broja evidentirane slijepe djece školske dobi. (1). Nedavno je u državi New-York usvojen zaključak prema kojemu se odustaje od osnivanja novih ustanova koje bi služile isključivo za zbrinjavanje slijepih, kako bi se, kao što čitamo u jednom izvještaju, »slijepe osobe potakle da ostaju kod svojih vlastitih kuća ili, ako im je institucionalizacija potrebna, da primaju njegu u institucijama koje nisu namijenjene isključivo slijepima«. (2). Svjedoci smo, najzad, i činjenice da u Jugoslaviji još jedino na području rehabilitacije slijepe djece i omladine institucionalizacija normalno razvijenih slijepih zadržava karakter čvrstog principa. Slični procesi zbivaju se i drugdje.

Postepeno napuštanje institucionalizacije i rastuće raslojavanje slijepih — zajedno s društvenim promjenama, što i takvi procesi predstavljaju, i pojavama koje ih prate — otvaraju odnosno aktualiziraju niz socioloških problema koji se u razdoblju kada je dominirao sistem zatvorene zaštite, praktički ili uopće nisu postavljali ili su imali drugorazredno značenje. Oni se danas — a među njima i problem socijalnog kontakta — uklapaju u kompleks koji bi se — citirat ću formulaciju teme prošlogodišnje Generalne skupštine Svjetskog savjeta za socijalnu zaštitu slijepih — mogao definirati kao »problemi slijepih u svijetu koji se mijenja« (3).

U toj izmijenjenoj životnoj stvarnosti, u kojoj se i slijepi ljudi izvlače iz prvobitne izolacije i sve više uključuju u žarišta društvenih zbivanja, problem socijalnog kontakta slijepih dobiva na aktualnosti kako zbog toga što se vraća ili manja komunikativna sposobnost slijepe osobe nužno reflektira na rezultate njezine integracije, tako i zbog toga što je slijepa osoba izložena naraslim potrebama saobraćanja s ljudima od kojih mnogi, u nedostatku iskustva, ni ne slute koliko joj svojim ovakvim ili onakvim postupcima mogu otežati ili olakšati sam akt kontakta. Ovaj drugi aspekt problema postaje sve izrazitiji prije svega u mjestima s velikom populacijom stanovništva. Veliki su gradovi ujedno i područja najveće koncentracije slijepih. Prema evidenciji, koja se vodi u Republičkom odboru Saveza slijepih Hrvatske, od ukupnog broja slijepih zaposlenih u SR Hrvatskoj (stanje na dan 31. XII 1964) 27,9% otpada na grad Zagreb. Te i takve slijepe osobe trajno se, tako reći, suočavaju s potrebama i potencijalnom mogućnošću ličnog kontakta s nepoznatim ljudima, bilo da se radi o situacijama u kojima im je pomoć tih ljudi neophodna, bilo pak da se radi o slučajevima gdje se sami ti ljudi njima obraćaju. Potrebe za takvim kontaktima, odnosno inicijative koje u tom smislu dolaze od druge strane, pojavljuju se praktički svuda: na ulici, u saobraćajnim sredstvima, u trgovinama i restoranima, na masovnim skupovima, u poduzećima i ustanovama gdje slijepi rade itd. Iako ne treba predvidjeti da u brojnim situacijama ove vrste ulogu inicijatora ili posrednika preuzimaju slijepome bliske osobe neoštećenih senzornih organa, ipak se time taj problem tek djelomično ublažava, jer su kudikamo više zastupljene one situacije u kojima slijepi, iz razumljivih razloga, ne može uza se imati takvog posrednika. Općenito se može reći da se

problem socijalnog kontakta slijepih to više nameće što se slijepi više uključuju u otvorena zanimanja, što je urbaniziraniji socijalni milieu u kome oni žive i što je veći akcioni radius i bogatiji sadržaj njihove šire društvene djelatnosti.

Koliko mi je poznato, dosad se još nitko nije posebno pozabavio ispitivanjem i klasifikacijom objektivno mogućih situacija u kojima se ispoljava narušenost socijalnog kontakta u slijepih. Zato ću pokušati da u ovome radu pružim bar skroman prilog popunjavanju te praznine.

Analiza ovog problema pokazuje da do narušavanja socijalnog kontakta u slijepih dolazi u situacijama koje se mogu ponajprije razvrstati u situacije **neposrednog** i situacije **posrednog** narušavanja kontakta. U situacijama neposrednog narušavanja kontakta valja razlikovati šest kategorija i to:

1. situacije upoznavanja,
2. situacije prepoznavanja,
3. situacije utvrđivanja identiteta,
4. situacije raspoznavanja,
5. situacije pozdravljanja i
6. situacije orijentiranja.

Za situacije upoznavanja karakteristična je po svojim vanjskim manifestacijama relativna pasivnost slijepa osobe u iniciranju kontakta. Sam, naime, akt upoznavanja pretpostavlja nerijetko stanovite predradnje koje slijepa osoba, oslonjena isključivo na samu sebe, ili ne može svladati ili se —, u koliko je suviše osjetljiva na doživljavanje svoga defekta od strane okoline koja je promatra — čak i kad bi mogla da ih svlada, usteže da to učini, kako ne bi upala u oči kao naglašeno specijalan slučaj. Spomenute se predradnje odnose na utvrđivanje stvarne prisutnosti i lokalizaciju osobe s kojom se želi mo upoznati, na svladavanje prostorne distance koja nas od nje dijeli, kao i na rješavanje ostalih detalja tehničke prirode. Ti se problemi u takvim slučajevima obično rješavaju posredovanjem pratioca ili druge poznate osobe. Ima, dakako, situacija gdje se takvi problemi, npr. u slučaju prostorne blizine, svode na manju ili najmanju mjeru, pa ih slijepi lako rješava i bez posredovanja osoba neoštećenih senzornih organa.

U znatno se povoljnijem položaju nalaze slijepi kada druga strana nastupa s inicijativom za upoznavanje. To pogotovu onda ako je ta osoba prethodno informirana o defektu novog poznanika. Moment prethodne informiranosti važan je iz dva razloga: U prvom redu slijepa se osoba ugodnije osjeća i prirodnije se ponaša kada zna da je onaj, tko joj prilazi, već upućen u njezinu fizičku situaciju, nego kada do tog otkrića dolazi istom u trenutku upoznavanja; s druge pak strane, sama osoba, koja kao informirana stupa sa slijepim u kontakt, neće biti prilikom samog upoznavanja dovedena u zabunu, kao što se može dogoditi u protivnom slučaju.

Za slijepu osobu praktično značenje upoznavanja s novim ljudima stoji u indirektnoj proporciji prema broju osoba koje se s njome uključuju u seriju uzastopnih akata upoznavanja. Najprikladnije su situacije u kojima se upoznaje jedna ili malen broj osoba. One pružaju slijepome povoljniju priliku za uočavanje i registriranje karakterističnih, njegovoj moći percepcije dostupnih individualnih osobina novih znanaca, osobina koja mu mogu veoma dobro do-

ći u snalaženju prilikom ponovljenih susreta s tim osobama. Situacije s većim nizovima uzastopnih akta upoznavanja, a osobito one u kojima se pojavljuju pripadnici istog spola i istih dobnih skupina, imaju u tom pogledu narušavajuće djelovanje.

Upoznavanje, isto tako, rezultira to potpunijim efektom što je manji, komunikativno koherentniji i slijepome poznatiji krug ostalih ljudi u kome se ono odvija. Takav ambijent, pored toga što svojim često veoma diskretno učinjenim uslugama pomaže slijepome u momentu upoznavanja s trećom osobom, stvara i pogodnu psihološku klimu koja pridonosi da se upoznavanje ne svede samo na formalni akt kurtoazije.

Slika upoznate osobe, koja se u svijetlosti slijepoga konstituira iz perceptibilnih osobina koje tu osobu karakteriziraju, poprima u pravilu značajke individualizirane cjeline, ali njena oštrina nije uvijek podjednako izrazita. To zavisi ne samo o faktorima na koje sam maločas ukazao, nego i o psihološkoj dispoziciji slijepa osobe u procesu upoznavanja. Motiviranost i koncentracija pažnje važni su, npr., preduvjeti za doživljavanje individualnosti i za diferencirano pamćenje. Samo se po sebi razumije da je pri tome od velikog značenja stupanj i karakter samoekspresije ličnosti u osobe koja se upoznaje.

Sve je ovo potrebno znati kako bi se mogao shvatiti specifičan položaj slijepih u situacijama prepoznavanja.

Prepoznavanje poznatih osoba svodi se u slijepih najvećim dijelom na prepoznavanje glasa. Glas igra u slijepih ulogu koja se — bar po svome značenju ako već ne i po efektu — može porediti s ulogom fizionomije u ljudi neoštećena vida. Zato u situacijama prepoznavanja valja razlikovati situacije u kojima se slijepa osoba **može oslanjati** na glas, i one u kojima se na glas **ne može oslanjati**.

Situacije prve vrste sazrijevaju obično nakon višekratnog obnavljanja kontakta, iako nisu rijetki slučajevi da prepoznavanje po glasu postane moguće već pri prvom susretu nakon upoznavanja. Takve situacije ispunjuju velik dio svakodnevnog socijalnog života slijepa osobe. One su karakteristične za komuniciranje slijepih sa članovima porodice, s kolektivnom ili dijelom kolektivna radne organizacije, sa znancima i prijateljima — jednom riječju sa svima onima kojih se glas javlja kao pouzdan indikator njihova identiteta. Polazeći s praktičnog stanovišta, za takve situacije prepoznavanje jedva da ima razloga govoriti o narušavanju socijalnog kontakta.

Međutim, teškoće nastaju u situacijama druge vrste, tj. u onima u kojima se slijepi prilikom prepoznavanja ne može oslanjati na glas dotične osobe. U ovu supkategoriju ulaze:

- a) situacije prepoznavanja upoznatih ali još nedovoljno poznatih osoba kao i poznatih osoba s kojima se susrećemo nakon dugog vremenskog prekida,
- b) situacije distantnog prepoznavanja osoba koje šute i
- c) situacije prepoznavanja u uvjetima bezglasnog fizičkog kontakta.

Da bi prepoznao upoznatu ali još nedovoljno poznatu osobu, slijepi je u trenutku susreta upućen na informaciju koja mu pomaže da se sjeti tko je ta osoba odnosno kada je, gdje i kakvim okolnostima došlo do njegova upoznavanja s njome. Takvu informaciju dobiva on ili od same osobe ili pak od drugih osoba u sredini kojih se taj susret obavlja. Bez tako dobivene informacije

prepoznavanje ne bi bilo moguće. Isto se događa s prepoznavanjem poznatih osoba s kojima je slijepi za dug vremenski period bio izvan usmenog kontakta. To su osobe kojih su glasovi postali s vremenom zaboravljeni ili su pretrpjeli promjenu (dječak, mladić) pa se više ne prepoznaju. U situaciju neprepoznavanja ili dvoumice mogu doći i osobe neoštećena vida kada se nađu u ponovnom susretu s ljudima kojih im fizionomija nije ostala u sjećanju ili se toliko izmijenila da je izgubila svoja karakteristična prvobitna obilježja.

Na području distantnog prepoznavanja poznatih osoba, koje šute, slijepome, istina, ostaju na raspolaganje neke mogućnosti za kompenzaciju glasa, no iskorištavanje tih mogućnosti je ograničeno budući da nisu dovoljne ni u svim situacijama takvog karaktera niti kod svih poznatih osoba.

Ako poznata osoba miruje na mjestu, slijepi će je eventualno prepoznati po načinu disanja, po zvuku kašlja ili po kojoj drugoj audibilnoj karakteristici. Kao znakovi distantnog prepoznavanja mogu katkada poslužiti i olfaktorne percepcije. Gdje takvi znakovi izostanu ili gdje nisu karakteristični, tu je još uvijek — iako u prvom slučaju samo pri određenim uvjetima — moguće ustanoviti prisutnost osobe, ali ne i njezin identitet. Dobro poznata osoba, koja se kreće, može se prepoznati i po svojevrsnim audibilnim karakteristikama hodanja.

Situacije distantnog prepoznavanja osoba koje šute imaju mnogo zajedničkog sa situacijama prepoznavanja u uvjetima bezglasnog fizičkog kontakta. Za ove je posljednje karakteristično da se u praksi rjeđe javljaju i da ih slijepima nameću uglavnom veoma poznate i bliske osobe u namjeri da u njima potenciraju radoznalost i izazovu snažniji efekt otkrića prilikom neočekivanih susreta. Nije li slijepi u stanju da na osnovu taktilnih percepcija, doživljenih susretom ruke, ili prema indikacijama, na kakve je upućen i u situacijama distantnog prepoznavanja, zaključi o kojoj se osobi radi, tada on — u labilnom uvjerenju da nema pred sobom stranu osobu — pribjegava kadkada intenzivnijoj, ali — osobito u slučaju osobe drugog spola — opreznoj primjeni taktilno-motornog postupka tako da se prepoznavanje u stvari pretvara u istraživački proces. Perceptibilne površinske karakteristike odjeće, poznate iz ranijih susreta ranije uočena visina ili držanje tijela i, uopće, bilo kakav otkriveni detalj koji pristaje u predodžbu slijepoga o prepoznavanoj osobi — sve to može da dobije odlučujuće značenje za uspješan ishod akta prepoznavanja. I tu se — kao i u ostalim situacijama prepoznavanja u kojima se slijepi ne može oslanjati na glas — potvrđuje ispravnost principa dinamične sistemnosti što ga je postavila M. I. Zemcova i po kome »mogućnost reprodukcije složenih sistemnih veza pod utjecajem beznačajnog podražaja bilo kojeg analizatora oslobađa (slijepog) čovjeka od neophodnosti da svaki put nepokredno percipira sve oznake i detalje predmeta i pojava« (4).

Pod pojmom prepoznavanja podrazumijeva se utvrđivanje identiteta poznate osobe. Pojam utvrđivanja identiteta je širi, i obuhvaća sve one situacije u kojima smo stavljeni pred zadatak da ustanovimo koja je to osoba s kojom smo se našli u kontaktu, da li je ona uistinu ta za koju se izdaje ili za koju mi sami pretpostavljamo da jest. Od situacija neizvjesnosti nisu pošteđene ni osobe neoštećenih senzornih organa. Ali, za razliku od njih, slijepi su potencijalno mnogo više izloženi riziku nepoželjnih praktičnih posljedica takvih kon

takata. To vrijedi naročito za one situacije u kojima se slijepi dovodi u dilemu da li u kombinaciji s prisutnom osobom ili osobama, kojih izjave predstavljaju za nj jedini oslonac za utvrđivanje njihova ličnog ili profesionalnog identiteta, da učini, prihvati ili zatraži određene usluge čijim bi izvršenjem, uz pogrešno dano povjerenje, mogao pretrpjeti materijalnu štetu. Osoba, koja je za vas posve nepoznata a koja vam odjednom dođe u stan i — navodeći da je iz iste ulice, da stanuje u vašem bližem susjedstvu, da zna vas i da se lično poznaje sa članovima vaše porodice — moli da joj npr. pozajmite pisaću mašinu, magnetofon ili slično, možda sasvim tačno iznosi podatke o sebi, ali vi u to ne možete biti sigurni ukoliko u tom trenutku nemate kraj sebe nikoga od onih na koje se ona poziva. U slične situacije dolazi slijepi također u kontaktu s inkasatorima naplata za komunalne usluge, u kontaktu s nosačima na željezničkim stanicama itd. Odluka o izvršenju, prihvatanju ili traženju usluge u ovakvim okolnostima slijepa osoba može donijeti samo na osnovu subjektivne ocjene s objektivnom mogućnošću rizika.

Teškoće s kojima se slijepi sukobljavaju pri utvrđivanju identiteta, predstavljaju jednu od ozbiljnih kontraindikacija za šire uključivanje slijepih u zvanja pravne i nekih drugih struka.

Narušenost socijalnog kontakta slijepih najizrazitije se manifestira u takvim slučajevima kada slijepa osoba ne može pouzdano zaključiti kojoj od nekih osnovnih kategorija ljudi pripada druga osoba, a pogotovu onda kad se pita da li je to nešto što zamjećuje u svojoj blizini uopće osoba ili stvar. To je kategorija situacija koje sam nazvao situacijama raspoznavanja. Do njih obično dolazi u toku kraćih susreta s prolaznicima i pri ulasku slijepa osobe u nepoznatu sredinu.

Prijelazi preko prometnih ulica, pri kojima slijepome priskaču u pomoć osobe neoštećena vida, protječu veoma često u znaku takvih kontakata. Mnogi ljudi obavljaju te usluge bez riječi: šuteći se približe slijepoj osobi, uhvate je za ruku, prevedu na drugu stranu ulice i onda se isto tako šuteći od nje udalje. Na sličan način znadu postupati i onda, kada od straha pred opasnošću žele odvratiti slijepu osobu da sama prijeđe ulicu. O tome piše slijepi Rudolf Krnjak: »Nameravam na pr. da pređem preko ulice. Približim se rubu pločnika, ali me zgrabi snažna ruka i povuče me natrag sve do kućnog zida.« (5). Odsustvo glasa kao sigurnijeg znaka raspoznavanja onemogućuje slijepoj osobi da sazna da li je njezin prolazni pratilac muškarac ili žena, starije dijete ili odrastao čovjek. Drugi objektivno perceptibilni znakovi u takvim prilikama ili nisu dostupni ili se, osim u rjeđim izuzecima, ne mogu vrednovati kao sasvim pouzdana informacija.

Problem raspoznavanja, nadalje, prateća je pojava pri svakom prvom susretu slijepa osobe s nepoznatom socijalnom sredinom, ukoliko sama ta sredina ne pruži, odnosno dotle dok ne pruži slijepoj osobi mogućnost za percepciju neophodnih znakova raspoznavanja. Karakteristične su za ovo situacije koje nastaju kada se slijepa osoba sama, bez pratioca, nađe u trgovačkoj radnji, u većem nepoznatom uredu, u ispunjenom kupeu željezničkog vagona i sl. Prije nego što čuje glas osobe kojoj se direktno obraća, slijepi će, poučen neugodnim iskustvom, u pravilu izbjegavati izraze oslovljavanja koji impliciraju pripadnost spolu ili dobnoj grupi.

Analogno smetnjama, na koje u opisanim i sličnim uvjetima i situacijama nailaze pri raspoznavanju osoba s obzirom na njihov spol i dobni uzrast, slijepima je otežano i uočavanje drugih kategorijalnih oznaka koje se inače, u slučaju neoštećena vida, lako i brzo mogu zamijetiti. Nemogućnost takve percepcije ima ne jednom za posljedicu pogrešno uspostavljanje kontakta. Ekstremni slučajevi te vrste događaju se npr. na stanicama cestovnog saobraćaja kada se slijepi obraća drugoj slijepoj osobi da bi se informirao o broju odnosno o pravcu vožnje kola koja su upravo stigla na stanicu.

Treba, međutim, istaći da smetnje u situacijama raspoznavanja, ma koliko da su ozbiljne, ne moraju dovoditi do većih teškoća praktične prirode. Slijepoj osobi, uostalom, uvijek ostaje mogućnost da sama preuzme inicijativu i da dođe do podataka koji su joj i ukoliko su joj potrebni. Značenje tih smetnji više se sastoji u nepovoljnom psihološkom djelovanju na slijepu osobu. To pogotovu onda kad se ona u iniciranju kontakta umjesto pretpostavljanoj osobi obrati neživu predmetu i ako je pri tome svjesna da taj njen promašaj nije mogao izmaći znatizeljnim pogledima ljudi. Ovakvi su promašaji pretežno svojstveni situacijama u kojima se raspoznavanje čovjeka od stvari komplicira jednakošću ili sličnošću efekta percepcije pri tzv. distantnom zamjećivanju zapreka. Na sreću, oni nisu česti. Osim toga mogu se ponekad izbjeći prethodnim diskretnim dodiranjem predmeta, čime postaje jasno da je posrijedi stvar, a ne čovjek.

Uz neposredne susrete slijepih s drugim osobama vezuje se još jedan specifičan problem koji nastaje kao posljedica uništene optičke sposobnosti. To je problem pozdravljanja. Među situacije pozdravljanja s osjetnijim narušavanjem kontakta mogu se ubrojiti :

- a) pozdravljanje u prolazu,
- b) pozdravljanje pri ulasku u prostoriju,
- c) rukovanje i
- d) mahanje.

Pozdravljanje u prolazu sadrži više objektivno mogućih teškoća za slijepu osobu. Prije svega, poznata osoba koja se prostorno približava slijepome odnosno kojoj se on sam približava, ne može se — kao što sam naveo govoreći o situacijama prepoznavanja — identificirati ako šuti ili ukoliko o svome prisustvu ne daje kakve druge audibilne znakove, koji su za nju karakteristični i pod uvjetom da su u danom trenutku perceptibilni (faktor tišine odnosno buke okolnog ambijenta). Time se oštro reducira mogućnost slijepice osobe za iniciranje akta pozdravljanja, pa je zbog toga postulat normalnih međuljudskih odnosa slijepih i onih, koji vide, imanentan zahtjev da prva pozdravi osobu neoštećena vida. Tako taj zahtjev poprira i karakter etičkog principa.

Ali ako se osoba koja se približava slijepome ili se s njime mimoilazi i oglasi, ako i izgovori pozdrav, time se samim još ne isključuje mogućnost narušavanja kontakta. Jedan je od razloga tome taj što slijepa osoba — bilo zbog intenzivne zaokupljenosti problemom vlastite orijentacije i kretanja, bilo zbog smetnji prouzrokovanih mnoštvom glasova prolaznika, bilo pak uslijed suviše tihog i nerazgovjetno izrečenog pozdrava ili kombiniranim djelovanjem svih tih faktora narušavanja — ne mora uopće ni zamijetiti glas onoga koji pozdravlja, ili se, ako ga i zamijeti, ne može uvijek pravodobno snaći. U tak-

vim se slučajevima pozdrav ili ne uzvraća ili se uzvraća sa zakašnjenjem. Drugi mogući oblik narušavanja kontakta u situacijama glasno izrečenog pozdrava sastoji se u zamjeni posve strane osobe, koja pozdravlja, za poznatu ili nedovoljno poznatu osobu. Pozdrav, za koji se slijepome u času izricanja učini da jest ili da bi mogao biti upućen njemu, može, naime, da se odnosi na koju drugu osobu koja se nalazi u njegovoj blizini, ili čak na njegovu pratioca. U takvim slučajevima može doći do objektivno bezrazložnog »uzvratanja« pozdrava.

Narušavanje kontakta, svojstvenog situacijama pozdravljanja u prolazu, može, najzad, rezultirati i iz teškoća s kojima se sukobljavaju slijepi kad po samom izražaju glasa ne mogu tačnije da ocijene psihološki efekt susreta na drugu osobu kao mjerilo za usklađivanje vlastitih postupaka. Otuda se zna dogoditi da slijepi produžava put ne primjećujući da osoba s kojom je izmijenio pozdrav želi da se zaustavi ili, obrnuto, da zaustavlja osobu koja je namjeravala da bez zastoja produži put.

Osim u slučaju prethodne informiranosti, za slijepu je osobu ulazak u prostoriju, iz koje na znak kucanja ne dopire nikakva audibilna reakcija, neminovno povezan uz pitanje ima li koga unutra ili ne. Istina, u jednakoj se situaciji nalazi i osoba neoštećena vida, ali samo dotle dok ne otvori vrata, u kome joj se trenutku ukazuje pred očima pregled čitave prostorije. Slijepa osoba u času ulaska takvog pregleda nema, pa zbog toga njen pozdrav dobiva u suštini karakter preventivnog akta. Ona ga izriče za »svaki slučaj«: ako u prostoriji ima ljudi, tada će time spriječiti da zapadne u neugodan položaj, a ako je prostorija prazna, tada taj promašaj i onako nitko ne će opaziti.

Poremećaji u motornoj komponenti akta pozdravljanja uzrokovani su okolnošću što slijepome, zbog odsustva vizuelnog kontakta, izmiču u mnogome ispod kontrole pokreti druge osobe, što on u pravilu te pokrete ne može pratiti niti prema njima podešavati svoje vlastite pokrete. Pri rukovanju se te smetnje mogu očitovati kako u izostanku reakcije na postupak druge osobe tako i u devijacijama s obzirom na vrijeme i pravac početnog pokreta ruke. Devijacije ove vrste postaju najupadljivije u kontaktu s osobama kojima je nepoznata fizička situacija slijepih.

Među ljudima neoštećena vida mnogo se primjenjuje mahanje kao poseban oblik distantnog pozdravljanja pri oproštaju. Tim se oblikom, iako u manjoj mjeri, služe i slijepi. No, mahanje je za slijepu nespecifičan oblik pozdravljanja; ono se javlja kao rezultat svjesnog pridruživanja jednoj konvenciji socijalne većine, a ne kao prirodni izraz svojevrsne doživljajne pozadine kakva se stvara samo u uvjetima vizuelnog kontakta. Za slijepu osobu, koja maše, već je u stvari prekinut kontakt s onim, kome maše, i ona se već sada nalazi u situaciji u kojoj će se uskoro naći osobe neoštećena vida nakon što prestanu mahati. Ona to ipak čini kako se svojim ponašanjem ne bi prezentirala drugačijom od drugih. Dublji, specifični smisao mahanja za nju ne postoji. Još manje ima smisla ili, tačnije, nikakvog smisla nema mahati iz vlaka slijepome koji sam, bez pratioca ostaje na peronu željezničke stanice. Htio bih, najzad, istaći još jedan značajan moment na koji posebno ukazuje Felden kad piše:

»U normalnim prilikama mahanje predstavlja jednu od ranih kretnji, usvojenih oponašanjem. No slijepo dijete ne može ni tu jednostavnu kretnju direktno oponašati. Moramo mu je zato pokazati njegovom vlastitom rukom. Ali izraz na licu djeteta odaje da ono ne shvaća zašto kreće ručicama. Ta kretanja — kao i mnogi drugi pokreti — bit će uvijek opterećena stanovitom težinom; dijete, slijepo od rođenja, ne će nikada moći da tako lako i elastično maše kao osoba neoštećena vida.« (6).

A to vrijedi i za odraslu slijepu osobu u koliko nije izgubila vid u kasnijim godinama života.

Kategorijama situacija koje smo dosad analizirali svojstveno je više zajedničkih elemenata. Takav jedan zajednički element pojavljuje se u slabije ili jače izraženom momentu orijentacije. Zato se u ovoj klasifikaciji izdvajaju situacija orijentiranja u zasebnu kategoriju ne smije shvatiti kao negiranje ili previđenje toga momenta u ostalim situacijama socijalnog kontakta. Situacije orijentiranja postaju situacijama zasebne kategorije time što u njima moment orijentacije dobiva izrazito značenje, što se, dakle, na samu orijentaciju kao faktor prenosi težište problema. Kao takve, one se mogu definirati kao **posebne situacije** orijentiranja slijepih u socijalnoj sredini.

U ovome mi radu nije moguće da dam cjelovit sistematski pregled svih pojava oblika narušavanja socijalnog kontakta u situacijama orijentiranja, pa ću stoga ukazati samo na neke najkarakterističnije oblike. Oni se ispoljavaju:

- a) u neizvjesnosti s obzirom na prisutnost relevantne osobe,
- b) u devijacijama od pravca kretanja prema nečujnoj osobi te u pogrešnim okretima tijela i glave u času nagovora ili za vrijeme razgovora,
- c) u teškoćama da se utvrdi pravac uspostavljanja oralnog kontakta,
- d) u smetnjama kontakta proizlašlim iz isključenja odnosno nedovoljne izražajnosti mimike kao indikatora za recipročno utvrđivanje trenutačnih sklonosti i raspoloženja druge strane i
- e) u smetnjama kontakta koje nastaju kao posljedica obostrane ili višestrane sljepoće.

Prisutnost relevantne osobe za slijepoga se mnogo češće nalazi pod znakom pitanja nego za onoga koji vidi. Da je takva osoba u danom momentu prisutna, slijepi može znati ako mu se ona sama direktno ili indirektno otkrije, ako ga tko god drugi obavijesti o njenoj prisutnosti ili ako njena prisutnost postaje neospornom zbog konkretnih okolnosti koje su mu poznate. Drugog orijentacionog slonca za nj nema. Otuda se — pored ostalih oblika trenutačnog nesnalaženja u dinamici višestranog socijalnog kontakta — pojavljuje za slijepoga potreba veće opreznosti u pogledu njegovih postupaka i radnji za koje ne želi da ih određene osobe čuju, odnosno vide.

Devijacije od smjera kretanja prema povremeno nečujnoj osobi spadaju primarno u oblast prostorne orijentacije i tehničkog svladavanja prostora u uvjetima sljepoće. Audibilna osoba, prema kojoj se slijepi kreće, objektivno vrši ulogu vodiča. Prestane li davati audibilne znakove, tada u slijepu osobu može doći do dezorijentacije: ili se prvobitni smjer gubi ili se ne usklađuje s promijenjenim položajem osobe u prostoru. U kojem će se stupnju oči-

tovati devijacije ove vrste i hoće li se one uopće pojaviti — sve to zavisi i o nizu drugih okolnosti u konkretnim situacijama. Razumljivi zazor od takvih devijacija destimulira pokušaje slijepe osobe za neposrednije uspostavljanje kontakta.

U slične situacije zapada slijepi i onda kada kao prvi treba da nagovori osobu za koju ne zna ili nije posve siguran s koje mu se strane nalazi ili kamo je okrenuta. Položaj tijela odnosno glave, što ga slijepi, lišen orijentacionog oslonca, zauzima u času nagovora, ostaje tada više ili manje potpuno prepušten slučaju. Korektura početnog položaja može se izvesti tek pošto nagovorena osoba audibilnom reakcijom otkrije svoj položaj. No, i taj korigirani položaj može da postane ponovo neusklađen. To se dešava u situacijama kada slijepi, zbog buke okolnog ambijenta ili zbog oslabljene pažnje, ne primjećuje da je osoba, s kojom razgovara, u jednom trenutku promijenila položaj što ga je ranije zauzimala. Slušne percepcije o promijenjenom položaju sugovornika i opet se iskorištavaju kao signal za korekturu vlastitog položaja.

Teškoće pri određivanju pravca oralnog kontakta, što ga uspostavlja druga strana, mogu se pojaviti kako u nepoznatoj socijalnoj sredini, tako i u sredini koja je slijepome poznata, ali koja brojem prisutnih osoba omogućuje više pravca kontakta. Uzrok ovom obliku narušavanja leži u relativnoj nepouzdanosti govora kao jedinog orijentacionog oslonca. Govor, naime, čini tek jednu komponentu složenog akustičko—vizuelnog podražaja za osobu neoštećenih senzornih organa. Kako doživljavanje optičkih osjeta u slijepe osobe otpada, to ona češće biva dovedena u položaj da — slično kao i u nekim situacijama pozdravljanja — ne može sa sigurnošću odrediti na koga se odnosi primjedba ili pitanje, da li na nju ili na koju drugu osobu. Zato i njena reakcija može da bude objektivno bezrazložna, tj. može se dogoditi da slijepa osoba reagira kada ne treba, odnosno da nereagira kada treba reagirati.

Daljnji oblik narušavanja kontakta između slijepih i socijalne sredine ima svoj korijen u smanjenoj ulozi mimike kao indikatora za recipročnu ocjenu trenutačnih sklonosti i raspoloženja druge strane. Slijepome ništa ne kazuje mimika osobe s kojom uspostavlja kontakt; ona za nj naprosto ne postoji kao faktor. Ali ni mimika slijepoga, zbog svoje nedovoljne izražajnosti (7), ne dopušta drugima jasnijeg uvida u promjene njegova psihičkog stanja. Otuda su — i to pogotovu za slijepu osobu — mogući nesporazumi i nesnalaženja u situacijama uzajamnog kontakta. Nije rijetka pojava da sa slijepim stupe u razgovor, ali se — zbog sebi svojstvene psihologije odnosa prema slijepima — ustručavaju da takav kontakt iniciraju sami. Budući da slijepa osoba ne može da ocijeni tu njihovu želju po izrazu njihova lica ili po njihovom držanju, to ona sa svoje strane u tom smislu ništa ni ne poduzima, pa kontakti znaju ostati neostvareni. Iz istog razloga slijepa osoba može da ustraje u nametanju kontakta tamo i onda gdje on nije poželjan.

Posebno mjesto u situacijama orijeniranja zauzimaju situacije u kojima su učesnici kontakta isključivo slijepe osobe. U takvim se situacijama, zbog obostranog odnosno višestranog defekta vida, teškoće orijentacije još više kompliciraju. Dvije slijepe osobe koje su, npr., u ugovoreno vrijeme

stigle na ugovoreno frekventnije mjesto da bi se sastale, ne mogu pronaći jedna drugu u koliko im u tome netko treći ne pomogne ili u koliko se ne posluže ugovorenim audibilnim signalom. Do narušavanja kontakta dolazi nadalje u većim grupama slijepih prilikom uzajamnog rukovanja, prilikom kucanja čašama u toku zdravica itd. I u tim je prilikama od velike pomoći spretna tehnička intervencija osoba neoštećena vida.

Pojavni oblici narušavanja kontakta u situacijama upoznavanja, prepoznavanja, utvrđivanja indentiteta, raspoznavanja, pozdravljanja i orijentiranja predstavljaju oblike **neposrednog** narušavanja socijalnog kontakta u slijepih. Situacije **posrednog** narušavanja socijalnog kontakta stvaraju se uslijed nepostojanja vizuelnog kontakta sa stvarima. One su veoma česte u kontaktima slijepih roditelja i djece neoštećena vida. Dijete, osobito u fazi pitanja pokazuje na predmet i traži objašnjenje, a roditelj, koji ne vidi što pokazuje dijete, ne zna šta da mu odgovori. Ako su oba roditelja slijepa i ako uza se nemaju ni jedne osobe neoštećena vida za pomoć u posredovanju između djeteta i svijeta koji ga okružuje, tada smetnje ove vrste mogu da prerastu u akutan pedagoški problem.

Smetnje socijalnog kontakta u slijepih ne nastupaju samo kao direktna posljedica nemogućnosti vizuelnog kontakta sa društvom i prirodom, nego mogu nastupiti i kao posljedica psihološkog reagiranja slijepe osobe na vlastito stanje stvoreno defektom vida. Frustracione pojave mogu da postanu dodatni izvor smetnji za uspostavljanje kontakta. »Osnovnu frustracije u slijepih predstavlja uspoređivanje sebe, svoje sudbine sa drugima. Tek tada izrasta drama« različitosti« (Dramat innoci) u odnosu na ljude s punim brojem osjetila (8). Što je taj opterećujući doživljaj različitosti jači, to je teža adaptacija slijepe osobe socijalnoj sredini.

U sposobnosti za socijalnu adaptaciju, što će reći i u sposobnosti za uspostavljanje i njegovanje socijalnog kontakta, u velikoj se mjeri ogleda odgoj slijepe osobe u doba djetinjstva i mladosti. Institucionalizacija, kao forma odgoja slijepih s immanentnim tendencijama socijalne izolacije, vrši negativan utjecaj na razvoj sposobnosti socijalnog kontakta u slijepo djece i omladine. Kako proizlazi iz jedne ankete, koju sam proveo 1961. godine, mnogi apsolutivni naših zavoda za slijepe ne znaju kako bi se u kontaktu s ljudima držali i šta bi govorili, osjećaju se nelagodno, i pri tome strahuju ne će li ljudi takvo njihovo ponašanje »protumačiti kao normalnu popratnu pojavu sljepoće« (9).

Narušenost socijalnog kontakta u slijepih pojavljuje se, dakle, kao ozbiljan pedagoški i psihoterapeutski problem. I još više od toga: smetnje, o kojima je u ovome radu bilo govora, upućuju na urgentnu potrebu za organiziranjem tifloloških prosvjećivanjem šire socijalne sredine u kojoj danas slijepi žive i djeluju.

L I T E R A T U R A

1. Berthold Löwenfeld: L'effet social de la cécité sur l'individu — u časopisu »La canne blanche«, br. 100, Paris 1964, str. 6
2. **** N. Y. Board: Hits Special Homes for Blind — u časopisu »The Braille Monitor«, br. 6, Cincinnati 1965, str. 16—17

3. Louis Lecogne: Troisième Congrès Mondial des Aveugles — u časopisu »Le Louis Braille«, br. 102, Paris 1964.
4. M. I. Zemcova: Osobenosti poznavateljnoj dejateljnosti slepih detej mladšego školjnogo vozrasta — u zborniku »Trudi naučnoj sessii po defektologii« u redakciji A. I. Đačkova i dr., Moskva 1958, str. 75—76
5. Rudolf Krhnjak: O ljudima koje susrećem (iz zbirke O svetu koji ne vidim a volim ga) — u časopisu »Naš život«, br. 2, Beograd 1952, str. 15
6. Hans-Wilhelm Felden: Malo slijepo dijete i njegovi pokreti, Zagreb 1963, str. 11
7. Hans-Joachim von Schumann: Die gestörte Psychomotorik der Blinden — ihre Ursachen, Folgen und Überwindung — u časopisu »Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie«, 6. god., sv. 2, Stuttgart 1956.
8. Czeslaw Sokolowski: Frustracija u niewidomych — u časopisu »Pochodnia«, br. 14, Warszawa 1963, str. 66
9. Franjo Tonković: Odgoj u našim zavodima za slijepce gledan očima pitomaca — u »Zborniku materijala sa seminara Tiflološke sekcije Udruženja defektologa Jugoslavije...«, Beograd 1962, str. 104

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gestörtheit des sozialen Kontaktes bei Blinden

Die Gestörtheit des sozialen Kontaktes bei Blinden stellt zunächst ein soziologisches Problem dar. Etiologisch ist sie aber als psychosomatischer Ausdruck des Blindseins anzusehen.

Dass der Blinde im Kontakt mit anderen Menschen auf Schwierigkeiten stösst, wird dem oberflächlichen Beobachter nicht immer ins Auge fallen. Das ergibt sich aus dem Umstand, dass sich der Blinde in verstärktem Masse eigenem und fremdem Hör — und Sprechvermögen zuwendet und andererseits sowohl innere, als auch äussere Kompensationsmöglichkeiten ausnutzt.

Dessenungeachtet gewinnt dieses Problem ständig an Aktualität. Im Gegensatz zu früheren Zeiten, wo die Kontaktbedürfnisse der Blinden infolge Geschossener Blindenfürsorge grosstenteils auf den Umgang mit einem bekannten und bleibenden Personenkreis reduziert war, tritt der Blinde heutzutage aus der gesellschaftlichen Isolierung heraus und wird auf der Strasse, im Verkehr, in Geschäften und Gasthäusern, in Büros, auf seinem Arbeitsplatz usw. immerfort Situationen ausgesetzt, wo er mit verschiedensten Menschen in Berührung kommt. Allgemein kann man sagen, dass das Problem des sozialen Kontaktes Blinder um so dringender wird, je mehr Blinde in ofene Berufe eingegliedert werden, je urbanisierter das sociale Milieu ist, wo sie sich bewegen, und je komplexer sich ihre breitere gesellschaftliche Tätigkeit gestaltet.

Eine Analyse dieses Problems hat gezeigt, dass bei den Situationen, die zu Kontaktstörungen führen können, Situationen der unmittelbaren und jene der mittelbaren Kontaktstörung zu unterscheiden sind.

Die Situationen der unmittelbaren Kontaktstörung umfassen sechs Situationskategorien, wobei der Blinde in die Lage versetzt wird, unbekannte Personen kennenzulernen, bekannte Personen wiederzuerkennen, die Identität einer unbekannt Person festzustellen, bei stummem Kontaktgeschehen zu erkennen, ob es sich um eine Frau oder einen Mann, um ein älteres Kind oder einen Erwachsenen handelt, zu grüssen und begrüsst zu werden und, schliesslich, Problemen gegenübergestellt zu werden, die aus seinen Orientierungsschwierigkeiten entstehen.

Zu Situationen mittelbarer Kontaktstörung kommt es infolge der gestörten bzw. abgebrochenen Verbindung zur Welt der Dinge. Solche Situationen sind besonders für das Kommunizieren blinder Eltern mit ihren sehenden Kleinkindern charakteristisch.

Frustrationserlebnisse können bei Blinden zusätzliche Kontaktstörungen verursachen. In der mangelhaften Kontaktfähigkeit einer blinden Person spiegelt sich ihre Erziehung im Kindes und Jugendlicher Institutionalisierung blinder Kinder und Jugendlicher als eine Erziehungsform mit immanenten Isolierungstendenzen).

Die Gestörtheit des sozialen Kontaktes bei Blinden ist daher ein nicht zu unterschätzendes pädagogisches und psychotherapeutisches Problem. Und darüber hinaus: Sie fordert eine organisierte blindenkundliche Aufklärung des breiteren sozialen Milieus, in dem unsere blinden Bürger leben und tätig sind.

(Primljeno: 12. 4. 1965.)